

Beeldende kunst: kanker verbeelden

Tekenen over het leven is van alle tijden. Rotstekeningen laten zien dat mensen al sinds hun vroege bestaan afbeeldingen maken van hun leven. Het gaat dan veelal om jachtvoorstellingen met medejagers en bejaagde dieren. In de psychiatrie en de klinische psychologie worden (professionele) tekeningen onder meer gebruikt als diagnostisch middel, denk bijvoorbeeld aan de Rorschach-test en de Thematic Apperception Test. Tekeningen en schilderijen door patiënten worden soms ook gebruikt als maat voor de effecten van psychotherapeutische behandeling (Malchiodi et al., 2013). 'Art brut' of 'outsider art' zijn de labels die worden gebruikt voor kunstuitingen door niet-formeel geschoolde kunstenaars, waarin zij uiting geven aan hun vaak psychiatrisch bestaan (Looijen, 2017).

Ook in de oncologie heeft het tekenen en schilderen van ziekte, behandeling en ziek-zijn een duidelijke plaats. Kanker tekenen en kanker schilderen worden gebruikt als middel om behandel-effecten te onderzoeken (Bood et al., 2022; Versluis et al., 2022), en als expressievorm om 'leven met kanker' te verbeelden – al dan niet mede met een therapeutische doelstelling (Richards et al., 2021). Een voorbeeld van deze laatste toepassing is het omslag van *Kanker schrijven* (Kaptein, 2021): hiervoor tekende een patiënte met gemetastaseerde borstkanker haar ziekte. Naast representaties van kanker in artikelen in de wetenschappelijke literatuur zijn tekeningen over kanker ook te vinden in boeken van patiënten die hun ziekte tekenen (onder andere te zien in de publicaties van Pope, 1991, en Saorsa & Phillips, 2019). Een subgenre wordt gevormd door *graphic medicine*: "the intersection between the medium of comics and the discourse of healthcare" (Czerwiec et al., 2015), waarin ziek-zijn wordt verbeeld in 'graphic novels'. Gezien de aandacht in *graphic novels* voor het verhaal en de positie van de patiënt komt dit subgenre in enig detail verderop aan de orde. Materiaal ten behoeve van Kanker verbeelden is verzameld via PubMed (zoektermen 'Cancer depicted in paintings' en 'Cancer depicted in drawings'),

literatuuronderzoek over kunstgenres en kanker, en materiaal dat de auteur in de afgelopen decennia verzamelde over de thematiek.

Rik met de ooglap, Rik Wouters, 1915 (beschreven in Devriese, 1994)

Schilderijen van professionele schilders die de beleving van hun eigen kanker of die van hun geliefde op het doek zetten imponeren door de dramatiek van de afbeeldingen. *Rik met de ooglap* van Rik Wouters (1882 - 1916) maakt de gevolgen zichtbaar van "het zeer kwaadaardige gezwel van de bovenkaak" (Devriese, 1994, p. 17), waar hij uiteindelijk op 34-jarige leeftijd aan overleed. Zijn vrouw schrijft: "(...) hij voelde zich zwak en gebrekkig, kon niet meer eten en verzwakte (...) het vooruitzicht van de lange slapeloze nachten, in een wanhopige strijd tegen de pijn, maakt hem radeloos (...)" (Devriese, 1994, p. 21). Kanker is tragisch... Zo mogelijk nog ontroerender (en gruwelijker) zijn de schilderijen waarin het lijden van een patiënt aan kanker door een observator/schilder expliciet wordt verbeeld. Ferdinand Hodler (1853-1918) legt het lijden van zijn geliefde Valentine vast: voor en tijdens het ziek-zijn en na het overlijden (Pestalozzi, 2002).

Schilderijen roepen bij sommige artsen de vraag op welke diagnose mogelijk is weergegeven (iconografie). Deze biomedische kijk op hoe ziekte in kunstuitingen is verbeeld, veelal gecombineerd met discussies over de

The illness, Ferdinand Hodler, 1914 (beschreven in Pestalozzi, 2002)

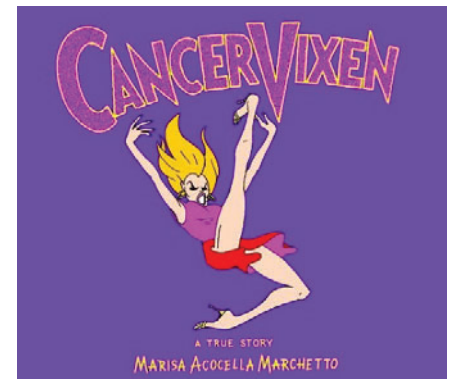
precieze diagnose door artsen die zich expert in de iconografie achten, leidt ertoe dat hiervoor ook aandacht is in biomedische tijdschriften. Zien we een melanoom (Ashrafian, 2023)? Een parotistumor (Ashrafian, 2018)? Borstkanker (Bianucci et al., 2018; Vaidya, 2007)? Schildklierkanker (Grau 2020)? Een groeihormoon tumor (Pozzilli et al., 2019)? In ditzelfde kader vallen de schilderijen waarop tumoren zeer expliciet zijn weergegeven (zie bijvoorbeeld Perciaccante et al., 2019; Tam & Kwan, 2023). Het lijden van de afgebeelde patiënten is hierin niet tot nauwelijks door de schilder weergegeven. De schilderijen dienen haast als materiaal ten behoeve van onderwijs in de tumorpathologie aan studenten Geneeskunde – de lezer zij gewaarschuwd. In het kader van patiëntenzorg en van wetenschappelijk onderzoek wordt aan patiënten met kanker weleens gevraagd hun ziekte te tekenen of te schilderen. In de instructie aan de patiënt wordt expliciet vermeld dat hij of zij zich niet hoeft te bekommeren om de schoonheid of medische juistheid van de tekening: "de onderzoekers kijken niet naar uw tekenvaardigheden, een eenvoudige tekening is goed". Het tekenen van kanker door patiënten heeft een vrij omvangrijke empirische basis. De tabel hieronder vat dat materiaal samen.

In de hier besproken categorieën afbeeldingen en verbeeldingen van kanker domineren bedreiging en angst, en verschillende aspecten van zingeving. De afbeeldingen van kanker, vooral bedoeld voor medisch zorgverleners,

imponeren door hun gruwelijkheid. De empirische studies betreffen veelal relatief kleine aantallen patiënten, met een eenmalige meting en de nogal eenvoudige instructie “uw kanker te tekenen”. In studies over langere tijd zien we de psychologische groei die de patiënt doormaakt (Broadbent et al., 2019). De tekeningen moeten als relatief simpel worden bestempeld. Emoties worden in de tekeningen veelal met woorden weergegeven. De meeste studies rapporteren dat het tekenen patiënten de mogelijkheid biedt hun ziektebeleving te uiten. De veelal beschrijvende aard van de studies staat niet toe sterke uitspraken te doen over de langeretermijneffecten van het tekenen. Een apart genre in het representeren van kanker verdient hier bespreking:

graphic novels. De ‘graphic novel’ wordt gedefinieerd als “(...) a long-form, fictional work of sequential art”. Williams, arts, licht toe dat “(...) graphic medicine is also a movement for change that challenges the dominant methods of scholarship in health care, offering a more inclusive perspective of medicine, illness, disability, caregiving, and being cared for (...) graphic medicine arises out of a discomfort with supposed techno-medical progress, working to include those who are not currently represented within its discourse” (in Czerwiec et al., 2015, pp. 1-3). De *graphic novel* bevindt zich tussen de professional die in een schilderij kanker verbeeldt en de patiënt die met relatief eenvoudige middelen zijn of haar kanker tekent. *Graphic novels* worden

gebruikt voor alle denkbare aandoeeningen en ziekten. Opmerkelijk is dat kanker de ziekte is die veruit het vaakst in *graphic novels* wordt verbeeld. Het genre beoogt ziek-zijn toegankelijk en bespreekbaar te maken voor de patiënt en zijn/haar omgeving. Patiënten worden aangemoedigd zo constructief mogelijk op de ziekte en de behandeling te reageren en deze in hun bestaan te integreren.

Cancer vixen – een graphic novel over kanker

De website www.graphicmedicine.org somt een heel aantal titels op. Vele zijn veelzeggend in hun poging tot (enigszins zwarte) humor.

Een gerenommeerd tijdschrift als *Annals of Internal Medicine* heeft een hoekje ‘Annals of Graphic Medicine’ – een illustratie van de toenemende betekenis van het verhaal van de patiënt en de grafische verbeelding daarvan in wetenschappelijke tijdschriften in de geneeskunde. Het tekenen van kanker, zijn behandeling en zijn gevolgen lijkt goed te passen bij het theoretisch kader van zingeving aan ziek-zijn. Het Common Sense Model met zijn ziektepercepties en behandelpercepties, en de noties van Frank (‘the wounded storyteller’) en Kleinman (‘explanatory models’, ‘illness narratives’), bieden de mogelijkheid het tekenen van ziekte en ziek-zijn in theoretische modellen te integreren (Broadbent et al., 2019; Frank, 2013; Kleinman, 1989; Leventhal, 2019)..

Eerste auteur, Jaar, Land	Aantal patiënten diagnose/ onderzoeksopzet	Instrumentarium naast de tekening	Instructie	Resultaten
Van Alphen, 2020, Nederland	n = 15 borstkanker	B-IPQ interview	'teken uw haar, met en zonder haarbedekking'	lichamelijke consequenties sterker weergegeven dan psychologische
Ando, 2016, Japan	n = 10 stadium IV gemetastaseerd	FACT-SWB POMS	'uit uw emoties'	QOL ↑
Bennett, 2023, USA	n = 15 AYA's mix, gemetastaseerd; longitudinaal design	interview	'verbeeld hoop'	thema's onder meer: 'evenwicht', 'toekomst'
Bood, 2022, Nederland	n = 12 AYA's mix	interview photovoice	'verbeeld leven met kanker'	zorgen over toekomst; (her)vinden identiteit
Hammer, 2022, Faeröer	n = 6	interview	'verbeeld hoop'	'being in hope'
Ho, 2010, Hong Kong	n = 67 pre-post design	'mind – body – spirit'-interventie	'teken uw kanker'	optimisme na interventie weerspiegeld in tekeningen
Hodge, 2022, USA	n = 132 'American Indians'	focusgroepen	'verbeeld kankerpijn'	verbeelding pijn intenser dan meting met vragenlijsten
Hoogerwerf, 2012, Nederland	n = 12 longkanker	B-IPQ X-thorax	'verbeeld longkanker'	geen overeenstemming van tekening met prognose
Lindner, 2018, USA	n = 27 kinderen	'draw-and-tell'	'vertel je kanker'	tekeningen verbeelden symptomen en zelfzorgstrategieën
Mische Lawson, 2016, USA	n = 21	interview	'tiles of hope: beschilder tegels'	hoop en spiritualiteit
Reilly, 2021, Canada	n = 10	interview	'verbeeld kanker'	psychologische groei is centraal thema
Richards, 2021, Ierland	n = 96	B-IPQ	'teken uw blaaskanker'	thema's in tekening reflecteren ziektepercepties
Suwankhong, 2016, Thailand	n = 20	interview	'teken ervaringen en betekenis van borstkanker'	thema's: stigma en emotionele chaos
Versluis, 2022, Nederland	n = 40	B-IPQ	'teken uw hoofdhaar voor en na de behandeling'	tekeningen corresponderen met ziektepercepties

Tabel Kanker verbeeld: samenvatting van empirische studies
 Legenda: AYA = adolescenten en jongvolwassenen; B-IPQ = Brief Illness Perception Questionnaire; FACT-SWB = Functional Assessment of Cancer, Spiritual Well-Being; POMS = Profile of Mood States; QOL = kwaliteit van leven; ↑ toename

NOOT
 Voor de referenties behorende bij dit artikel zie: <https://nvpo.nl/tijdschrift-rubrieken/overige-artikelen/>